

УПА та ОУН зазнали поразки, і Україна до 1991 р. залишалась у складі СРСР.

Утім, боротьба націоналістичного підпілля була б немислимою без суттєвої підтримки місцевого населення. Адже навіть радянська статистика свідчить, що за допомогу ОУН і УПА було виселено понад 200 тис. мирних громадян, а загалом із 6-мільйонного населення Західної України було репресовано понад 500 тис. людей⁸⁰.

⁸⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 337.

РАЙНГАРД ГАЙДЕНРОЙТЕР

ПІДГОТОВКА ТА ЗДІЙСНЕННЯ ЗАМАХУ НА СТЕПАНА БАНДЕРУ 1959 Р. В ДЗЕРКАЛІ МЮНХЕНСЬКИХ ПОЛІЦІЙНИХ АКТІВ*

1. ВСТУП

Коли у четвер, 15 жовтня 1959 р. на той час уже легендарний Провідник українських націоналістів Степан Бандера впав мертвим на сходах свого будинку в Мюнхені, місцева поліція і преса були геть розгублені. Але дуже скоро було висловлено здогад, що Бандера міг стати жертвою атентату. Тільки у 1961 р. стало достеменно відомо, що його вбито на замовлення радянських таємних служб. Виконавцем замаху виявився Богдан Сташинський, якого, після того, як він в усьому зізнався перед Федеральним судом у сенсаційному процесі 1961 р., засудили лише як співучасника, хоча він власноручно здійснив убивство за допомогою пістолета з синильною кислотою.

Мюнхенські газети повідомили про смерть Бандери щойно в ранкових випусках від 19 жовтня 1959 р. Вже через декілька днів у них з'явилося припущення про замах. При цьому журналісти спиралися передовсім на слова українців, які проживали в Мюнхені. Цікаво, що 17 жовтня, тобто через два дні після вбивства, у місті гастролював державний український танцювально-вокальний ансамбль, який розпочав свою поїздку по Федеративній Республіці Німеччина видовищною виставою. Виступ у Мюнхені, який пройшов під посиленням наглядом поліції, був першим радянським заходом на виконання німецько-радянської угоди, підписаної 30 травня того ж року.

З наявних документів (передусім за 1958 р.) видно, що мюнхенська поліція мала напрочуд точні відомості про підготовку до замаху радянських і НДРівських таємних служб завдяки повідомленням

* З німецької переклав Юрій Жуковський.

Баварського земельного відомства з питань захисту Конституції. Насамперед, вона докладно знала про одну з «листовних» операцій радянської таємної служби 1958 р., яка, очевидно, була підготовчим етапом до запланованого замаху. Як тепер відомо, ця операція мала скерувати підозру на еміграційні угруповання, які конкурували з Бандерою.

2. ЗАМАХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХІВКИ ТА АНОНІМНІ ЛИСТИ 1958 Р.: ПРИГОТУВАННЯ КГБ ДО ЗАМАХУ 1959 Р.

У Мюнхені 18 квітня 1958 р. на вул. Цепелінштрассе, 67, у штаб-квартирі Організації Українських Націоналістів, було здійснено замах із застосуванням вибухівки. Пізніше до поліції надійшов анонімний лист, у якому стверджувалося, що в цьому будинку люди Бандери зберігали радіопередавачі, зброю та вибухові речовини, а тепер, після нападу, перевезуть усе це в інші місця. Також анонім заявив, нібито він довідався з «розмов», що люди Бандери колись у таборі переміщених осіб у Фрайманні вбили українців Чайковського, Печору, Скобу і Петрова і що саме Бандера підписав смертні вирoki іншим українцям. за його словами, і Лев Ребет був отруєний за наказом Бандери.

Наскільки нам тепер відомо, цей лист був початком «листовної» операції під керівництвом КГБ. 20 липня 1958 р. німецькі адресати одержали розмножене гектографічним способом звернення «групи українських емігрантів, які живуть у Федеративній Республіці Німеччина» з проханням захистити їх від терору «фашистської організації з Бандерою на чолі»:

«Цю організацію, засновану на принципах диктатури, смертельного страху і ненависті до всіх інших народів, у тому числі й до німецького, очолюють справжні бандити. Вождь цієї організації, Степан Бандера, розпочав свою «діяльність» із вбивства польського міністра Перацького в 1934 році, за що був засуджений польським судом спочатку до смерті, а пізніше — до довічного ув'язнення.

Заступник Бандери, керівник так званого «Антибільшовицького блоку народів» Ярослав Стецько у 1941 році був призвідником розбійницьких акцій проти українського і польського населення та

німецьких поселенців в Україні. За це він був арештований гестапо і відправлений у концтабір.

Керівник так званої Служби безпеки ОУН Іван Кашуба замордував багато людей. На доручення Бандери Кашуба і його поплічники у підвалах у Фрайманні в Мюнхені замучили до смерті емігрантів Печору, Чижевського, Мороза, вченого Петрова та інших. Бандера, Стецько та їхні поплічники на вул. Цепелінштрассе, 67 у 1954 році одногосно, не маючи на це права, засудили до смерті своїх політичних противників Богдана Підгайного, Модеста Ріпечького, Лева Ребета, Володимира Стахова, Романа Ільницького та інших. Кашуба, Зброжек, Сушко, Мудрик отримали завдання виконати цей вирок.

Частина цих засуджених до смерті людей врятувалася втечею до США та Канади. Ті, які залишились у Федеративній Республіці, живуть із постійним страхом бути застреленими, задушеними чи отруєними, тому що бандити вже почали виконувати вирок.

6 років тому бандити з вул. Цепелінштрассе, 67 Гнип, Ціпера, Литвин зробили спробу вбити емігранта Гулая. Але вони були заарештовані й кинуті до в'язниці. Зараз їх відпустили, і вони разом із Бандерою готують нове вбивство».

Одночасно українцям у Мюнхені був доставлений україномовний лист від імені легендарної групи «Дніпро», в якому «кривавого хижака бандерівської СБ» І. Кашубу звинувачено в тому, що він 1949 р. вбив науковця Віктора Петрова.

«Вони у своїх підземеллях у Фрайманні замучили до смерті Василя Чижевського і Андрія Печору. Вони думали, що про їхні смертельні злодіяння ніхто не дізнається, що українці закордоном не дізнаються нічого про ці жахливі злочини. Сьогодні ми знаємо імена наших трьох братів, яких вбили люди Бандери у своїх підземеллях. А завтра ми, як і всі порядні люди, будемо знати також імена інших українців, які були вбиті катями бандерівської Служби безпеки. Кожен, хто прочитав ці рядки, поставить собі запитання: Чи відомо це все американським і німецьким органам влади, і якщо так, то чому вони не покарають Кашубу та СБ? Ми Вам відповідаємо: вони це знають; але не карають тому, що люди СБ служили їм вірою і правдою, і американські та німецькі пани надіються з допомогою СБ тримати Вас за межами Вашої любові батьківщини».

Баварське земельне управління з питань захисту Конституції в повідомленні Мюнхенській поліційній президії від 13 жовтня 1958 р. висловило думку, що цими «листовними» операціями керували з-за кордону: «Баварське земельне управління з питань захисту Конституції [...] має відомості, з яких можна зробити висновок, що розпочатою в липні 1958 року листовною операцією з дискредитації ОУН керували зі Сходу і що листи, виготовлені на Сході, у Федеративній Республіці, правдоподібно, розповсюджували кур'єри через пошту». Тільки після смерті Бандери з'ясувалося, що ці операції відіграли не останню роль у приготуванні замаху.

Баварське земельне управління з питань захисту Конституції так обґрунтувало свої висновки щодо «листовної» операції:

«Коли 28.03.1955 року у Східному Берліні був створений так званий комітет “За повернення на Батьківщину”, то це відділення радянської державної служби безпеки зосередило особливу увагу на ОУН Бандери. В однойменному виданні комітету постійно робилося напади на ОУН. [...] У радянській пресі також публікували підбурливі статті, в яких членів ОУН зображували як бандитів, злочинців, що вбивають невинних людей. Це роблять для того, щоб обґрунтувати провал акції повернення і налаштувати громадськість в Україні проти членів ОУН, які діяли в підпіллі. Справжня мета цієї пропаганди, яку у схожих формах провадять також проти інших емігрантських організацій, — позбавити еміграцію політичної сили і у такий спосіб усунути керівництво емігрантських організацій як політичний чинник. Але передусім потрібно було посягти недовіру між емігрантами та державами, які їх прийняли.

Щоб створити видимість, нібито між самими емігрантами діяли так звані групи сприяння у вигляді комітетів, що опікуються поверненням людей на батьківщину, на території Федеративної Республіки Німеччина розповсюджували листівки легендарних груп “Сокол”, “Буревестник”, “Патриот” у російському, та “Дніпро” і “Трембіта” — в українському емігрантському секторі, які великими кількостями розсилали листи. Баварське земельне управління з питань захисту Конституції має беззаперечні докази, що ці листи й листівки виготовляли в Берліні-Карлсгорсті і доставляли кур'єром у Західну Німеччину для вкидання в поштові скриньки. Відомо, що

конверти і папір для листів, чорнило марки “Пелікан” і поштові марки задля цього купували у ФРН».

Описана радянська акція регламентувалася директивами, які відразу ж після війни були надані репатріантським комісіям. В інструкції № 6 від 26 квітня 1947 р., виданій особливо уповноваженим Міністерства державної безпеки СРСР при окупаційних військах, були перелічені основні заходи щодо дезорганізації еміграційних кіл: а) підтримувати і розпалювати всі суперечки між різними політичними емігрантськими групами, б) сприяти злочинності у таборах і організувати в них власну сітку, щоб узяти під контроль усіх, хто там перебуває, в) переконати поліцію союзників у тому, що більшу частину злочинів скоюють емігранти й таким чином загострити відносини між емігрантами й союзницькими окупаційними групами.

У розслідуванні щодо Бандери, розпочатому на підставі анонімних листів, поряд із мюнхенською поліцією і державною прокуратурою Мюнхена-І були задіяні Баварське міністерство внутрішніх справ, Баварське земельне управління з питань захисту Конституції, Федеральне управління з питань захисту Конституції, Земельне кримінальне управління і Федеральне кримінальне управління. Таке широке залучення сил пояснюється тим, що німецька сторона відразу вбачала тут цілеспрямовану акцію зі Сходу. Дивно проте, що сам Бандера, схоже, не був допитаний офіційно. Можливо, від нього отримували «конфіденційну» інформацію про конкретних осіб, а це означає, що він тісно співпрацював із Баварським земельним управлінням з питань захисту Конституції або з іншою, не вказаною в документах «Організацією Гелена» — попередницею Федеральної розвідувальної служби. Наприклад, одна справа, відкрита проти Бандери у Державній прокуратурі у зв'язку з фальшивими показами під присягою, 1956 р. була закрита з міркувань державної безпеки (§ 170 II КПК).

Розслідування, розпочате восени 1958 р. на основі обвинувачень, висунутих в анонімних листах, Державна прокуратура припинила вже 1 грудня 1958 р.

3. ЗАМАХИ НА СТЕПАНА БАНДЕРУ ДО 1959 Р.

Після смерті С. Бандери німецька поліція взялася за розслідування всіх попередніх замахів на нього. Вихідним пунктом у цій справі було те, що їхній організатор — КГБ.

У документах згадується про спробу здійснити замах 1947 р. з допомогою радянського агента Ярослава Мороза на доручення МГБ УРСР. Мороз був членом ОУН, і коли він як кур'єр 1946 р. повертався з Німеччини, то потрапив до рук емгебістів і був завербований. 3 січня 1947 р. його вирядили із завданням до Мюнхена, оскільки всередині ОУН якраз назрівав конфлікт. Тоді МГБ дотримувалося схожої тактики, як і в 1958—1959 рр. Заплановані вбивства Бандери і Стецька, з одного боку, та Лебеда і Гриньоха — з другого, мали б виглядати як внутрішні поразки між групами-конкурентами.

У 1948 р. іншому радянському агенту, кап. Володимир Стельмащуку (він працював під різними іменами), який тісно співробітничав із польською підпільною Армією крайовою, було доручено виконати замах на Бандеру. Інша спроба атентату відбулася 1952 р.

Усі згадані акції або зупинилися на стадії підготовки, або були вчасно розкриті.

4. ХАРАКТЕРИСТИКА СТЕПАНА БАНДЕРИ І ОУН, СКЛАДЕНА БАВАРСЬКИМ УПРАВЛІННЯМ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЇ

У зв'язку з розслідуванням вибуху на вул. Цеппелінштрассе, 67 у квітні 1958 р. і подальшими «листовними» акціями Баварське земельне кримінальне управління та Баварське земельне управління з питань захисту Конституції склали численні довідки про ОУН, з яких випливає, що вони дуже добре були обізнані з цілями української еміграції. В одному з висновків від 5 серпня 1958 р. Баварське земельне управління з питань захисту Конституції ось як визначало роль Бандери в ОУН після війни:

«1946 року в Мюнхені відбувся конгрес ОУН Бандери, на якому ОУН, що опинилась у західній еміграції, на знак свого зв'язку з ОУН на батьківщині прибрала назву “Закордонні Частини ОУН” — ЗЧ ОУН. Політичну декларацію від 1943 року було переглянуто і той абзац, у якому Німеччину та Радянський Союз оголошено

головними ворогами України, змінено в тій частині, яка стосується Німеччини. 1954 року на поверхню вийшов конфлікт, який існував усередині ОУН уже кілька років. Частина членів на чолі з Лебедем, що проживав у США, засудила дотеперішній принцип керування і вимагала запровадити в закордонних структурах ОУН колегіальний, демократичний принцип, як це, можливо, було на батьківщині. Але розбіжності поглядів поглиблювались на ідеологічному ґрунті. Опозиційна група хоче опиратися на сили на батьківщині та на її ідеологічну концепцію і брати до уваги соціальну свідомість людей, які живуть там. До тієї концепції належить, приміром, націоналізація всіх основних галузей економіки. Бандера ж хоче будувати соціально-економічний лад у державі на принципі індивідуальної власності на засоби виробництва тощо. Він називає програму опозиції “нігілістичною, антихристиянською та матеріалістичною”. Окрім того, опозиції закидається залежність від політики США. Обидві групи покликаються на “волю Проводу” на батьківщині і підкреслюють значення боротьби в Україні. Але насправді Бандера прийшов до переконання, що керівництво на батьківщині не уникнуло впливу ворожих, лівих радикальних сил [...] Група Бандери володіє частиною будинку на вул. Цеппелінштрассе, 67, який був побудований спільно із зацікавленою німецькою стороною. Пожертвування українців з усього світу вже покрили частину суми, яку треба було, скоріше за все, виплачувати частинами. Там розміщуються структури визвольного руху і їхня друкарня. Друкований орган цієї групи — “Шлях перемоги”. Згідно з наявними даними, переважна частина членів залишилася з Бандерою. Вони також сприяли фінансуванню організації за допомогою своєрідних внесків “На визвольний фонд”. За даними опозиційної групи, Провід ОУН за останні п'ять років отримав тільки з Канади 900 тис. доларів. Внески, отримані зі США, мають перевищувати цю суму.

До тих, хто дає кошти Бандері, належить також Апостольський візитатор Греко-Католицької Церкви в Римі, архієпископ І. Бучко. Відомостей про інші джерела фінансування немає.

При Проводі діє секретний відділ, який підлягає особисто Бандері і покликаний підтримувати зв'язки з Україною та з тамтешніми нелегальними організаціями і допомагати їм. Ця служба безпеки (СБ) ОУН може бути охарактеризована як служба розвідки і контррозвідки. Як керівник цієї організації, Бандера наділений

диктаторськими повноваженнями. Покора у чітко зорганізованій ОУН — найвищий закон. Ці суворі правила можуть здаватися керівництву ОУН виправданими, адже у своїй визвольній боротьбі організація мусила приносити надзвичайно великі жертви. Більшість членів сиділи у польських, радянських і німецьких в'язницях. Через зради життя багатьох прибічників на батьківщині опинилося під загрозою. Тому ОУН усіма засобами захищається від проникнення радянських агентів, що, з огляду на непрозорість інших емігрантських груп, можна оцінити позитивно».

5. ЗАМАХ НА СТЕПАНА БАНДЕРУ ЯК ЧАСТИНА ОПЕРАЦІЇ НДР, СПРЯМОВАНОЇ ПРОТИ ФЕДЕРАЛЬНОГО УРЯДУ

На сьогодні вже відомо, що до заходів проти українських екзильних груп у Мюнхені значною мірою була залучена також Державна служба безпеки НДР. З'ясувати її роль ще зможуть документи колишнього Міністерства державної безпеки (т. зв. Служб Гаука). У рік смерті Бандери НДРівська служба безпеки найбільше була заклопотана діяльністю тодішнього міністра з питань біженців Теодора Оберлендера під час війни. У східнонімецьких газетах, особливо у «Ноес Дойчланд» («Нова Німеччина»), з'являлися статті, в яких ішлося про розстріли поляків та євреїв у Львові в 1941 р. Західнонімецький журнал «Шпігель» підхопив цю тему у своєму номері від 2 грудня 1959 р. Згідно з його публікацією, Оберлендер із розбитої польської армії сформував українські добровольчі батальйони і згодом діяв як офіцер і «порадник», тобто як політичний керівник батальйону «Нахтігаль». Цей батальйон у ніч з 29 на 30 червня 1941 р., після відходу російських військ, вступив до Львова. Трохи пізніше до міста ввійшли окупаційні війська. 1959 р. Оберлендерові і його батальйону приписали розстріл 30 польських інтелігентів — адвокатів, лікарів, інженерів, професорів та духовних осіб, хоча Оберлендер завжди заявляв (і згодом це було підтверджено), що екзекуцію провели перед відступом росіяни. Розстріли євреїв у Львові (Янівський табір), що їх у східнонімецьких виданнях тоді також приписували Оберлендерові та його українському батальйону, здійснили окупаційні війська СС, це вплигло

зі щоденника відповідального обер-шарфюрера Ландау і було вже доведено на Нюрнберзьких процесах щодо дій окупаційних військ (айзацгрупе) та інших судових процесах.

Пропаганда проти Оберлендера, яку розгорнула Східна Німеччина, зміст закидів проти нього свідчать, що **замах на Бандеру** був спрямований не тільки проти українських еміграційних організацій, його **належить розглядати також як частину ширшої операції, спрямованої проти уряду Аденауера і його політики щодо німецьких утікачів та дестабілізації Сходу, особливо НДР.**

6. ЮРИДИЧНИЙ ЕПІЛОГ

Насамкінець потрібно коротко розглянути процес проти убивці С. Бандери Богдана Сташинського, який 1962 р. провела Третя колегія з кримінальних справ Федерального суду в м. Карлсруе. В ході слухань з'ясувалося, що це вбивство влаштували ті самі люди, які провели спецоперації 1958 р. Вирок, оголошений Федеральним судом у карних справах 19 жовтня 1962 р., відомий кожному німецькому юристові, оскільки він набув великого значення для історії німецького кримінального права. Сташинського, який за допомогою пістолета з ціаністо-водневою кислотою вбив не тільки Степана Бандеру, але й письменника Лева Ребета (12 жовтня 1957), засудили не як виконавця, а лише як **співучасника**, він був покараний тільки вісьмома роками виправних робіт. Рішення Федерального суду базувалося на так званому суб'єктивному вченні про співучасть, яке сьогодні більше не застосовується. Згідно з цією теорією, співучасником є той, хто скоює діяння з усіма ознаками злочину, але робить це не самовільно. У формулюванні суду це звучало так:

«Скоїти обидва вбивства обвинуваченому доручив, згідно з достовірними даними судового розгляду, радянський “вищий орган”, щонайменше урядового рівня, за участі Шелепіна, тодішнього голови Комітету державної безпеки, й Ради Міністрів СРСР (КГБ). Це підтверджують викладені обставини, особливо спосіб подання наказу, нагородження орденом і відповідні документи. Експерт чітко показав: від часу смерті Сталіна у 1953 році накази про вбивство та інші неподобні заходи проти радянських громадян і інших осіб [...]

часто підписував керівник КГБ. Фактично з 1956 року [...] їх міг [...] вирішувати один орган, який складався з багатьох членів уряду, але вже не КГБ. Ці дані збігаються [...] з даними обвинуваченого про відданий наказ. Вони підтверджуються тим, що Сташинський отримав бойовий орден Червоного прапора у Карлсгорсті за виконання “важливого урядового доручення” (про що заявляли радянський генерал у Карлсгорсті і Шелепін у Москві), або, як вказано у “Службовій характеристиці” КГБ від 28 грудня, — за “вирішення важливої проблеми”. Особи, які дали наказ Сташинському, замовляючи обидва замаху, визначили наперед їхні основні параметри (жертва, зброя, засоби, спосіб застосування, час виконання, місце). Вони діяли навмисно. Пістолети з отрутою, виконані на їхнє замовлення і “вже багато разів успішно застосовані”, замовлення з конкретними вказівками, зокрема, доводять, що вони [...] ці вбивства задумали і хотіли цих смертей. Як автори, або особи, що смикають за нитки, вони, у прямому значенні, керували волею злочинця [...] Саме тому ці автори і є злочинцями, тими, хто здійснив навмисне вбивство через третю особу».

Цією новою інтерпретацією поняття «співучасник вбивства» судді, звичайно ж, хотіли винагородити співпрацю Сташинського. Оскільки ж керівник секретної служби Шелепін був однозначно кваліфікований цим судовим рішенням як головний злочинець, то пізніше, коли він хотів в'їхати до Німеччини, виникли дипломатичні ускладнення.

Сьогодні Кримінальний кодекс Німеччини у § 25 чітко говорить: як злочинець буде покараний той, «хто особисто [...] виконав злочинне діяння».

Андрій ШЕВЦІВ

ЗАКЕРЗОННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ РАХУНОК

У польській історичній науці чимало написано про польсько-український конфлікт 1943—1947 рр., — ця тема не втрачає суспільно-політичної гостроти від часу тих подій. Мірилом об'єктивності польських дослідників є їхній поступ у з'ясуванні числа цивільних жертв, особливо з українського боку. Відразу зазначимо, що ці підрахунки навряд чи коли-небудь зможуть претендувати на точність, — хоча б тому, що розмежування цивільних та військових є дуже умовним. Слід враховувати, що багато українців належало до «напіввійськових» самооборонних куштових відділів (СКВ), а також до цивільної, іноді озброєної мережі ОУН. Водночас, польські військовики у своїх звітах часто називали загиблих цивільних українців вояками, щоб уникнути відповідальності перед командуванням. Іван Кривуцький, який особисто складав списки жертв польських нападів на села Бахів та Березка в березні 1945 р., зазначив в інтерв'ю авторові цієї статті, що він вносив туди не лише загиблих, чиї тіла було знайдено, а й тих, хто зник безвісти. Зниклі склали вагому частину, хоча багато хто з них насправді врятувався втечею; за словами І. Кривуцького, потім дехто повертався до своїх домівок¹. Як пише історик Гжегож Г. Мотика, «у різних повідомленнях чисельність жертв в одній місцевості коливалася від 100 до 1 300 осіб. Часто такі суперечності може вирішити лише ексгумація»². Однак навіть приблизні підрахунки мають об'єктивні межі. Тож, мета цієї статті — з'ясувати стан вивчення в польській історіографії чисельності втрат українського цивільного населення, завданих польськими військовими формуваннями на Закарпатті в 1943—1948 рр.

Нас цікавить час (у роки Другої світової війни та в роки повоєнні), коли на території нинішньої Польщі польські військові формування

¹ Інтерв'ю з Іваном Кривуцьким, 1921 р. н., взято в с. Сокільники 11.11.2006 р.

² Motyka G. *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948.* — Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1999. — S. 481.